

Omtanke

Ett reflektionsmaterial för Svenska kyrkans
miljö- och hållbarhetsarbete

Av Henrik Grape

Svenska kyrkan

Innehåll

Inledning.....	3
DEL 1 Resonera och reflektera.....	4
Resonera.....	5
Reflektera.....	6
Berättelserna.....	7
Förundran.....	8
DEL 2 Människan och jorden – en pågående berättelse.....	10
En kort version av den långa historien.....	11
En värld i snabb förändring – jorden och resurserna.....	12
Antropocen.....	15
Planetära gränser.....	19
DEL 3 Hållbarhet och andlighet – en nödvändig relation.....	21
Hållbarhet.....	22
Andlig hållbarhet.....	22
Simul justus et peccator, eller hur vi undviker att bli ekologiska nymoralister.....	26
Oikos – ekonomi och ekologi.....	27
DEL 4 Skapa utrymme för reflektion och bön.....	29
Göra gudstjänst.....	30
Urfolkens gåva.....	30
I varje bit bröd.....	32
Eftertanke.....	34
Samtalsfrågor.....	35

Inledning

Det här materialet handlar om omtanke. Allra mest handlar det om vår omtanke om skapelsen, om naturen, om våra medmänniskor.

Omtanke är något som stärker alla parter i alla förhållanden vi lever i. Omtanke ger utrymme för godhet och i förlängningen en utveckling till det bättre.

I ordet omtanke ryms tankar, värderingar och allmänna förhållningssätt som bottnar i vår moraliska kompass. Samtidigt handlar omtanke om handling och närvaro, och om att göra något för någon annan.

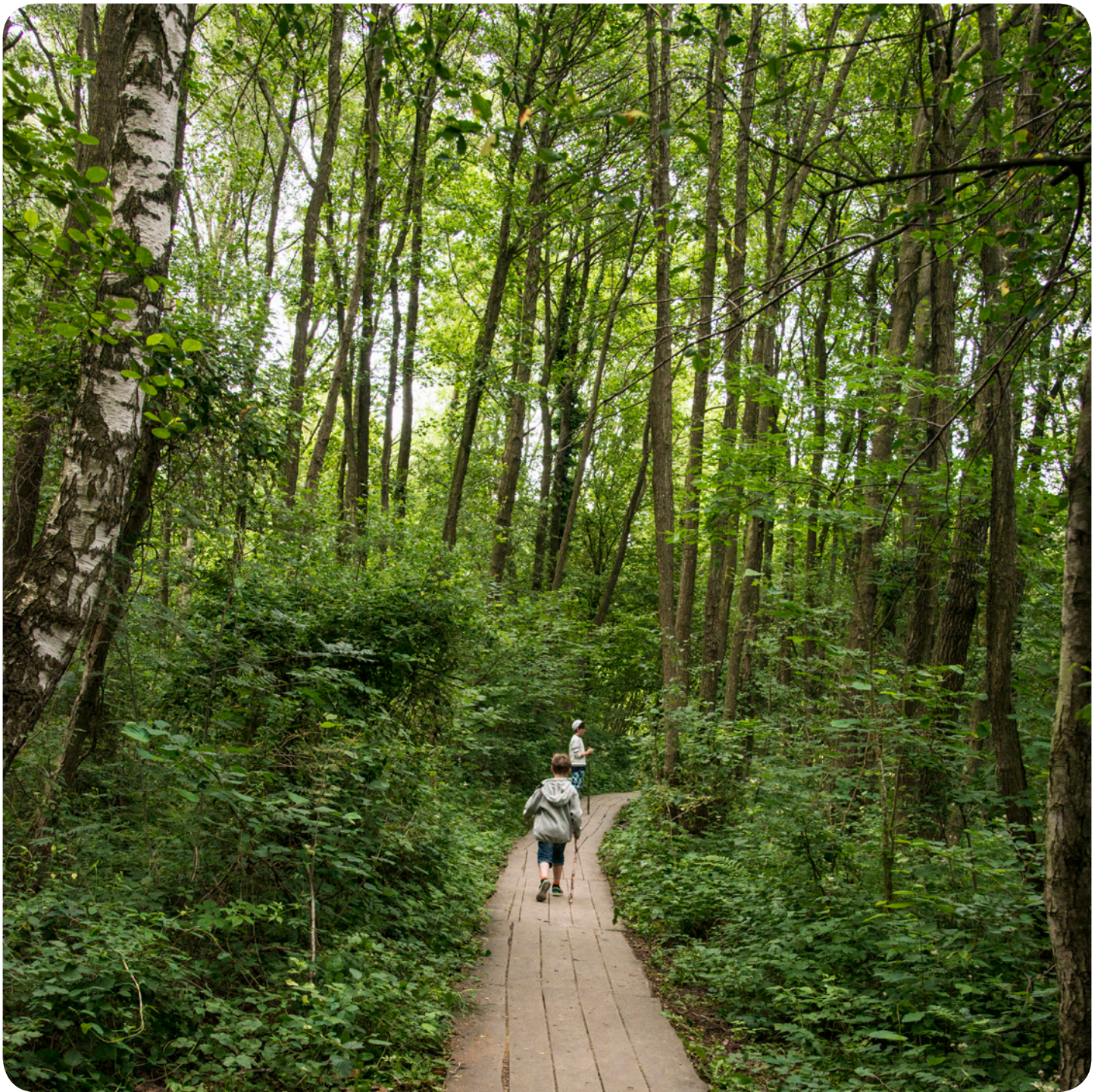
Leker vi lite med ordet så kan vi vända och vrida på det och fundera på att *tänka om*. Att tänka om är en viktig del i vad som krävs för att mänskligheten ska kunna klara de utmaningar den idag står inför. Vi kan inte komma till rätta med klimatkrisen, fattigdomen, den minskande biologiska mångfalden eller konflikterna om vi inte tänker om. Vi behöver göra ett omtag i tankeprocesserna om hur vi vill att framtiden ska se ut.

Det här materialet vill kunna hjälpa till i en tid när vi måste tänka om. Det vill hjälpa oss provtänka lite. Går det kanske att tänka annorlunda om vad som är viktigt i livet? Kan vi tänka om när det gäller konsumtionen och hur vi organiserar våra ekonomier? Att tänka om med omtanke – detta måste vara en uppgift för oss som kyrka i 2000-talet. Att upptäcka en tanke och ett handlande som faktiskt för oss framåt. Eller som det skulle kunna heta i ett mer kyrkligt hemtamt språk – Handling och bön må bli ett.

Materialet ska kunna användas för att stimulera till reflektion i en församling som vill arbeta med miljö- och hållbarhetsfrågor. Speciellt avpassat är det för dem som arbetar med Svenska kyrkans miljödiplomering för hållbar utveckling.

Den digitala utbildningen i miljö och hållbar utveckling, som finns tillgänglig på Svenska kyrkans intranät (Hållbarhetsportalen) ska tillsammans med dessa tankar och reflektioner ge möjlighet att i församlingarna skapa stimulerande miljöer för ett lokalt hållbarhetsarbete.

I mitten av 1990-talet gjordes ett första studiematerial för Svenska kyrkans miljöarbete. Då hette det *Nådegåvan*. 2005 gjordes ett nytt material kallat *Skapelsetid*. Detta är ett tredje reflektionsmaterial som alltså kallas *Omtanke*. På olika sätt uttrycker alla tre titlarna vad det innebär att vara kyrka idag, nämligen att se utmaningarna som berör Skapelsen och människans roll. Det är en av vår samtids viktigaste frågor – de som handlar om en hållbar framtid som skapas i fred med jorden och fred på jorden.

DEL I

Resonera och reflektera

Resonera

I människans väsen ingår ett mått av resonerande, abstrakt tänkande som hjälper oss orientera oss i världen. Vi är varelser som söker mönster för de liv vi lever. Vi tar in det som sker och processar i våra medvetanden det vi upplever. Vi skapar en slags ordning som gör att vardagen går ihop.

Frågor ställs om hur saker och ting kommer sig och vi söker efter svaren. Utifrån det skapar vi våra världsbilder och livet får ett slags mening. Att vara människa är att ställa sig frågan om hur saker och ting kommer sig. Det är vår nyfikenhet på sakernas tillstånd som driver oss framåt.

Med frågan om hur saker och ting kommer sig följer frågan: Hur ska det bli framöver? Hur skapar vi framtiden utifrån det vi vet nu?

Ett samhälle bygger på att vi får ett slags gemensam uppfattning som vi delar. Eller kanske snarare en uppsättning uppfattningar och regler som det stora flertalet i huvudsak delar.

En del handlar om sådant vi kan bevisa och mäta och väga. I dag lever vi med uppfattningen att universum är kring 13,7 miljarder år gammalt. Vår lilla planet är kring 4,5 miljarder år. Egentligen är det tal som är för stora för en människa att greppa. Människan som släkte har bara funnits de senaste 200 000 åren.

Det är vår tids berättelse. Naturvetenskapens berättelse. Vi använder den för att placera oss i tiden och rummet och det finns goda skäl att acceptera den naturvetenskapliga berättelsen, ja det finns inga skäl att förneka den så länge den klarar empirisk prövning.

Men våra liv tillsammans som människor bygger också på en gemensam uppfattning som inte är mätbar eller bevisbar: det som kallas värden. Värden eller etiska ställningstaganden som vi har ett slags gemensam överenskommelse om att förhålla oss till. Det som handlar om vad som är rätt och fel.

Det är fel att döda andra människor. Att stjäla är fel.

Vi ska värda livet.

Det är rätt att ta hand om dem som är svaga och sjuka.

Barn har rätt till skydd.

Det är en mänsklig rättighet att ha rent vatten.

Att tillfoga en annan människa skada är fel.

Listan kan göras lång. Men inte heller det som vi idag kallar mänskliga rättigheter eller grundläggande mänskliga värderingar har sett likadana ut genom tiderna. Slavar betraktades för inte alltför länge sedan som ofullständiga människor som inte kunde räkna med att ha samma värde som fria människor. Kvinnor ansågs inte ha samma rättigheter som män långt fram i historien. Att aga barn var inte något konstigt ens i Sverige långt fram på 1900-talet.

Det vi idag ser som självklart är resultatet av en lång historia av omprövning och förändring. Och den omprövning och förändring som sker idag får konsekvenser för morgondagen.

Att resonera sig fram är ett bra sätt att skapa hållbara lösningar. Om vi resonerar oss fram och låter oss vägledas av vad vi vet genom naturvetenskapliga fakta och teoribildningar om samhället så har vi större chans att komma på rätt väg. Men det måste göras tillsammans med en reflektion över vilka värderingar och etiska ståndpunkter som vi uppfattar som riktiga. Då kan vi hitta vägar för människans framtid.

Reflektera

Avsikten med det här materialet är att stimulera till en sådan reflektion. Vi behöver få reflektera tillsammans över hur saker och ting hänger ihop. Få lägga lite pussel med de många gånger fragmentariska bilder som styr våra tankar om jordens framtid: hur alla ska få äta sig mätta, hur barnen ska kunna få en framtid, hur vi ska kunna dela rättvist på jordens resurser, hur vi ska kunna skapa fred med varandra och med jorden.

Ikoner som skapats i kyrkans historia är en reflektion i sig. Dess uppbyggnad och bildspråk speglar något mer än det som ögat möter. Ikonen är inte i sig själv det centrala utan att den återspeglar, reflekterar det gudomliga.

Att reflektera har att göra med att återspegla något. Reflexen på jackan ska återreflektera ljuset som gör att du syns i mörkret. I reflektionen om jordens framtid återspeglas både den kunskap vi har om fakta och den som mer handlar om värderingar, etik och en förståelse för att vara människa med tankar om mening och mål med livet.

Reflektionen innebär något mer än enbart ett exakt återgivande.

Det som sker i återspeglandet, reflektionen är att det bryts igenom något annat.

En reflektion och i synnerhet en teologisk sådan, ska också lägga till något mer än enbart ett exakt återgivande. Erfarenheter och tankar som går igenom den reflekterande människan lägger till något mer.

Något av erfarenhet och kontext, omvärld, samtiden följer med i reflektionen som både låter tanken fästa och gör att den ett får sammanhang. Något som både kan leda till bekräftelse och förändring. Därför är reflektion något mer än att bara läsa in fakta. Det handlar om att ge lite tid åt att tänka till kring det vi ser. Det är nödvändigt om vi ska kunna leta efter vägar framåt.

Våra olika livssituationer och historier gör att allas reflektioner tillsammans skapar en rikare bild, ett bredare perspektiv och i förlängningen en fördjupning. Ytterst kan det bidra till något som vi skulle kunna kalla klokskap.

Och klokskap behöver vi. Den stora utmaningen som världen står inför idag är hur vi ska klara att hålla planeten i ett skick som gör att människan kan ha en framtid på jorden. En framtid som är uthärdlig och där vi lever inom de gränser som gäller för vad jorden kan bära.

Ofta får vi larmrapporter om vad som håller på att ske men alltför sällan tar vi oss tid till att sortera upp tankarna kring all information som vi hela tiden utsätts för. När det blir alltför mycket information och alltför lite reflektion blir risken större för okloka eller ogenomtänkta beslut och för att vi handlar fel.

Så låt oss ge varandra utrymme att skissa lite på den stora bilden av vad det är att vara människa – att stå i relation till vad vi (med vårt ibland tafatta och alltid begränsade

språk) kallar Gud. Att försöka sätta ord på det svindlande i att vara en del av årmiljarders utveckling. Att i just vår tid tänka på vad hållbarhet har att göra med omvändelse, vad rättvisa har att göra med nåd, vad kärlek och hopp kan betyda i våra gemensamma ansträngningar att vända trenderna.

Berättelserna

I vår tid har berättelsen blivit allt viktigare. Berättelsen har alltid varit viktig men vi har inte betonat den på det sätt som vi gör idag då berättelser står emot varandra på ett sätt som kan bli mer polariserande än en gemensam berättelse.

För det finns inte längre enbart en dominerande berättelse utan det finns många konkurrerande berättelser. I och med att vi har en globaliserad värld med ett globaliserat utbyte av tankar och idéer har vi fått fler berättelser. Berättelserna har blivit allt mer viktiga för vad vi ser framför oss, vilken framtid vi tänker oss. Ibland tycks berättelsen ha blivit viktigare än den bevisbara empiriska vetenskapen eller den reflekterade värdebaserade ståndpunkten.

Avsikten med det här materialet är att hjälpa till med att resonera sig fram. Att använda de verktyg som handlar om naturvetenskapliga fakta och de som handlar om värderingar och världsuppfattningar. Men det finns också verktyg för något som vi kan kalla en andlig livsförståelse. Det handlar om att vi som människor har en relation till det transcendentia, det som är bortom vår förmåga att ringa in i ord eller naturvetenskaplig teori. Det som vi kallar Gud.

Vårt tänkande om Gud är inte något som sänks ned över oss helt oberoende av vårt övriga medvetande. Vårt tänkande om Gud är på samma sätt en evolutionär process, något som växer fram och som utvecklas och förändras. Även om vi som människor inte kan gå utanför oss själva kan vi ändå utveckla vårt tänkande kring meningen, kring vad Gud är, kring vad som är hoppets grund, vad tro är och vad kärlek är.

I kristen tradition har detta gjorts med skrifter som samlats i Bibeln och med det tänkande som omgivit kyrkan och som vi kallar traditionen. Detta är kyrkans arv av bärande berättelser.

Och det är inte avslutat. Bibelns texter måste ständigt tolkas och traditionens uppgift är att hjälpa tolkningarna framåt. Teologihistorien, alltifrån den första kyrkans tid och kyrkofäderna till dagens teologer, är inte en tillbakablickande eller repeterande disciplin utan ett redskap som vi som kyrka använder för att utvecklas. Vi som är kyrka idag fortsätter göra teologi i vår egen tid.

Allt det där behöver hänga ihop: vår världsuppfattning, vår tro och vårt sätt att uttrycka tro. Inte för att göra allt förståeligt men för att vår tro, vår hela livsförståelse ska bli mer sammanhängande och vara väl integrerad.

Vi behöver ha trådar som binder ihop den naturvetenskapliga världsbilden, som växer fram och genererar allt mer kunskap för varje dag, med de värderingar och etiska positioner som vi omfattar som rimliga och allmänmänskliga.

Naturvetenskapen ger oss kunskapen om det som finns, etiken och värderingarna ska vägleda oss i våra val och hur kunskapen bör brukas.

Att i detta reflektera över vad det är att leva i tro av att det finns en mening, en transcendens närvarande i våra liv som benämns Gud skapar en större berättelse. Det som ryms i Kristus som är Gud i mänsklig gestalt. Att vara kyrka idag är att kunna hålla dessa perspektiv tillsammans.

Förundran

Vardagen kan lätt göra oss avtrubbade inför att vi befinner oss i ett mycket märkligt sammanhang. Det är inte utan att vår tillvaro på den här planeten i sig är ett enda stort under.

Vi lever i en tid där framgång mäts per kvartal och där pay-back ska vara hög och snabb på investeringar. Många är vi som måste kolla telefonens alla appar om vad som har hänt, om vi fått några likes på sociala medier eller om det kommit några oerhört viktiga mejl. I en sådan tid finns lite utrymme för förundran.

Men att i alltför hög grad fokusera enbart på de allra närmaste skeendena skapar ett inskränkt liv som i det långa loppet blir ohållbart. Ohållbart för själen och ohållbart för jorden.

Vi behöver emellanåt höja blicken mot horisonten och även sänka blicken emot marken. Vi behöver ta några steg bakåt för att fundera på var vi befinner oss och vart vi är på väg. Det är inte en helt enkel sak att göra idag men absolut nödvändig.

Det är inte något nytt, det där att göra en reträtt för att få perspektiv. Jesus sa det till sina lärjungar: ”Följ med mig bort till en öde trakt så att vi får vara ensamma och ni kan vila er lite” (Mark 6:31).

Att förundras över att finnas till och att vi finns på en planet som kretsar på ett alldeles lagom avstånd ifrån en alldeles lagom stor stjärna är något vi måste göra om och om igen.

Kanske har människor redan tidigt i mänsklighetens historia lagt sig ner och tittat på stjärnhimlen för att försöka förstå var de befinner sig? Samma stjärnhimmel som vi har över oss varje natt men så sällan betraktar eller ens kan se i våra upplysta städer. Så har människorna berättat för varandra vad de tänker sig att det är att finnas här och befolkat berättelserna med bilder, med gudar. Försökt skapa ett sammanhang.

Ofta har det inbegripit någon form av förundran. Det speglas i bibeltexter som talar om förundran över att finnas till. Som i Psaltaren 104:19–25:

*Du gjorde månen, som visar årets tider,
och solen, som vet när den skall gå ner.
Du sänder mörker, och det blir natt.
Då myllrar alla djur i skogen fram,
de unga lejonerna ryter efter rov
och begär sin föda av Gud.
Solen går upp, och de drar sig undan
och lägger sig ner i sina hålor.
Människan går ut till sina sysslor
och arbetar tills kvällen kommer.
Otaliga är dina verk, o Herre!
Med vishet har du gjort dem alla,*

*jorden är full av vad du skapat.
Där är havet, det väldiga, vida,
med en myllrande skara utan tal
av djur både stora och små.*

Psalmen skrevs visserligen i en annan tid och utan den vetenskapliga kunskap som finns att uppåtdå idag – men samma förundran finns fortfarande där för den som tar steget tillbaka och låter sig drabbas av ett ögonblicks existentiell svindel över att få vara med några varv på jorden.

Psaltarsalmens förståelse av världen speglar en förundran, uttryckt i en text med många hundra år emellan dig som läser orden idag och den som en gång skrev dem. Vi som läser psalmen idag kan faktiskt känna igen den känsla av förundran som uttrycks även om vi i vår tid har mer vetenskapliga sätt att både förstå och förklara. Det poetiska sättet att uttrycka förundran fungerar fortfarande.¹

¹ Stefan Edman har skrivit många texter där förundran över att finnas till i denna märkliga skapelse får understöd av vad vetenskapen kan berätta om det klot vi finns på. Hans bok *Förundran* (2006) ger många exempel på förundran inför skapelsen.

DEL 2
Människan och jorden
– en pågående berättelse

En kort version av den långa historien

Människan och planeten jorden är en nykomling i ett universum som har en historia på cirka 13,7 miljarder år. Planeten jorden är en rätt ny skapelse om vi tänker på universums framväxt. För ”bara” så där 4,5 miljarder år sedan formades jorden och ungefär en halv miljard år senare växte den första cellen till. Sedan dröjde det några miljarder år till innan något mer avancerat liv uppträdde.

För inte alls så längesen, i universums perspektiv, omkring 235 miljoner år sedan, framträdde dinosaurierna och blommor spreds över jorden på den sammanhängande landmassa som brukar kallas Pangea. Den bröts senare upp i kontinenter som började röra sig åt olika håll över klotet. Utvecklingen gick snabbare och snabbare och en allt rikare flora och fauna framträdde på den blå planeten. Med ”snabbt” menas bara miljoner år emellan.

Fåglar och däggdjur såg dagens ljus. Det är bara 36 miljoner år sedan tidiga former av katter och hundar utvecklades för att sådär 28 miljoner år senare bli hundar och katter som vi skulle kunna känna igen idag. För en mycket kort tid sedan – 1,5 miljon år sedan – vandrade *homo erectus* på jorden och jagade sin föda. I ett universums tidperspektiv är det bara ett ögonblick sedan *homo sapiens* kom in på scenen. De tidigaste tecknen på människans förmåga att gestalta finns i grottor i Sydafrika.

Det är ju nästan som igår det hände när vi började att för 100 000 år sedan begrava våra döda med riter. Och en riktig nymodighet är de musikinstrument vi började göra för 32 000 år sedan. Sedan är vi nästan framme i vår egen tid när vi för 12 000 år sedan började tämja hundar.

För 10 000 år sedan tog det mänskliga kulturprojektet fart på allvar. Får och getter blev tamboskap i Mellanöstern och där började också gräsen med fröer som ger näring odlas för att underlätta näringstillförseln. För 8 500 år sedan odlades majs, squash och bönor på de amerikanska kontinenterna samtidigt som människor i Mellanöstern kom på konsten att väva tyger. För 8 000 år sedan hade storstaden Jeriko kanske 2 000 innevånare och en annan stad i nuvarande södra Turkiet, Catal Huyuk, hade tusen år senare omkring 5 000 innevånare.

Hästar tämjdes och muskelkraften kunde användas för mänskliga projekt. För 3 500 år sedan var jorden befolkad av mellan 5 och 10 miljoner människor – vilken utveckling!

År 1804 uppskattas jordens befolkning ha uppgått till 1 miljard. Redan 1927 hade den siffran fördubblats och 2016 räknar vi 7,3 miljarder.

Civilisationer har uppstått, blomstrat och fallit. Skriftspråk har utvecklats och berättelserna skrivits ned. Dramer har spelats och filosofer utvecklat teorier om det mesta, och människan har fortsatt utveckla sin världsbild.

Begreppet religion fanns inte i de civilisationer som växte fram. Den uppdelning som vi idag gör mellan religiöst och sekulärt är mycket sentida, bara ett par hundra år gammal, och utpräglat västerländsk. Det som vi kallar religion har annars i de flesta mänskliga sammanhang varit en integrerad del av människors kultur och världsuppfattning som genom tiderna tagit sig diverse olika uttryck. Kanske handlade det moderna behovet av att skilja religion från den nya vetenskapliga berättelsen om att skapa en uppdelning eller till och med en polarisering mellan det mörka och primitiva som religionen ansågs stå för och det ljusa, nya, upplysta sättet att förstå verkligheten.

De senaste tusen åren har samhällen växt fram och kunskapen och vetenskapen har växt explosionsartat. På de senaste hundra åren har människan som art fullkomligt exploderat både i sin kunskap om planeten och i det antal individer som befolkar den.

Och där befinner vi oss som mänsklighet idag: i ett universum som startade för 13,7 miljarder år sedan, och på en jord i ett solsystem som uppstod för dryga fyra miljarder år sedan och som med tiden har blivit allt mer sammansatt och komplicerat, där biologiskt liv har utvecklats till en mångfald ekosystem som bubblar av liv och ger förutsättningar för liv på en blå planet i en utkant av vintergatans galax i ett oändligt universum.

Det är lite för mycket för en mänsklig hjärna att ta in, men vi behöver drabbas av lite svindel ibland för att förstå hur fyllt av under det är att ha fått denna livets gåva och för att ana hur vi faktiskt hör samman – från atomen och cellen till universums oändlighet. Det är lätt att känna igen sig i orden i Psaltaren 8:–5:

*När jag ser din himmel, som dina fingrar format,
månen och stjärnorna du fäste där,
vad är då en människa att du tänker på henne,
en dödlig att du tar dig an honom?*

En värld i snabb förändring – jorden och resurserna

Vi säger ofta att världen förändras så snabbt. Kanske har människor i alla tider tyckt att förändringar blir allt mer omvälvande och snabbare än vad de varit tidigare. Vad tänkte de som såg järnvägen läggas ut genom landet i slutet av 1800-talet? Att kunna åka så fort som 50 km i timmen var kanske en utopi när de första ångloken stånkade genom landskapet och skickade sina röksignaler om att en ny tid var här.

Tiden och avstånden krymptes snabbt och så har det fortsatt. Det finns en historia om en präst på landet som var en av de första som hade automobil. En söndag efter gudstjänsten såg han (alla präster var en "han" på den tiden) en av sina församlingsbor som hade en lite längre bit att gå för att komma hem. Storsint erbjöd han skjuts. Kanske också med lite stolthet över sin bil och sin egen godhet. Väl framme släppte han av damen som då satte sig på en sten vid vägkanten istället för att gå direkt till sitt torp. När prästen frågade varför hon inte går in i sitt lilla hus direkt fick han till svar att det gick så fort så hon måste vänta på att själen skulle hinna ikapp.

Så märkligt, kan vi tänka idag då allt går i superhastighet. Om en skumpig resa i en bil för nittio år sedan rubbade balansen mellan själen och kroppen, vad är det idag då vår tidsuppfattning handlar om millisekunder i en värld där robotar sköter affärerna på världens börser? Men kanske finns det något värdefullt i att också låta själen hinna ikapp. Kanske är de kloka besluten inte nödvändigtvis de snabba besluten.

Det finns något besynnerligt i att vara med vid ett skeende i historien där stora omvälvningar stöper om tillvaron på kort tid. Besynnerligt i bemärkelsen att vi ser det samtidigt som vi inte tycks se det. Människans påverkan på ekosystemen är större än den någonsin varit och samtidigt håller människan på att bli allt mer främmande inför den jord som föder henne.

Under förra århundradet mångdubblades jordens befolkning samtidigt som livslängden ökade. Trots att allt fler får del av välstånd så finns alltför mycket fattigdom och hunger kvar. Sedan några år tillbaka lever mer än 50 procent av jordens befolkning i städer. Vår konsumtion av kött ökar kraftigt i hela världen – en konsumtion som leder till än större påfrestningar på jordens resurser och som bidrar till ökade växthusgasutsläpp. Och detta är bara en del i en utveckling som innebär ett allt högre utnyttjande av jordens resurser. Det sker under en mycket kort period i människans utvecklingshistoria.

Vi behöver emellanåt ta ett steg tillbaka och reflektera över vad som sker. Tänka på hur det hänger ihop med vår tro som är en del av vårt liv.

I kommande avsnitt får du till exempel reflektera över hur vi handskas med jordens resurser. Skriften ger ingen uttömmande beskrivning av de frågor som tas upp men läsaren får öppna lite för dem och se hur de hänger ihop.

Klimat

Klimatfrågan är en av de viktigaste frågorna att lösa inom en mycket kort tid. Sedan den svenske vetenskaparen Svante Arrhenius under 1800-talets sista år blev först med att beskriva växthuseffekten har kunskapen om klimatets betydelse för jordens ekosystem ökat och fortsätter göra det.

Arrhenius beskrev koldioxidens förmåga att stänga inne värmestrålning – en kunskap som står sig bra idag. De vetenskapliga teorierna och forskningen har med tiden samlat allt mer underlag som klargör att växthusgaser spelar en väsentlig roll för jordens klimat. FN:s klimatpanel IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) som löpande sammanställer klimatforskningen har genom sina rapporter de senaste decennierna blivit allt tydligare med att människan bidrar till ökningarna av växthusgaser och den påverkan på klimatet som de medför.

Den främsta källan till växthusgaser är utsläpp av koldioxid ifrån förbränning av fossila bränslen men en rätt stor andel, cirka 25 procent, kommer ifrån jordbruksnäring och hur vi hanterar skogen. Avtrycket mäts i miljondelar av växthusgaser i atmosfären. På engelska blir det *parts per million* och förkortningen ppm syns i alla möjliga rapporter.

Det kan tyckas märkligt att några miljondelar mer eller mindre av växthusgaser skulle ha någon större inverkan. Med det har det! Genom att ta upp isborrkärnor ur isarna på Antarktis har man kunnat mäta förekomsten av växthusgaser i atmosfären.

Det kan ge oss en bild så långt tillbaka i tiden som 800 000 år. Där syns tydligt variationen mellan de återkommande istiderna och varmare perioder och hur den överensstämmer med de växlande nivåerna av växthusgaser: högre halter växthusgaser vid högre temperaturer och tvärtom. Så enkelt uttryckt; Mycket växthusgaser i atmosfären är lika med varmare klimat och lite växthusgaser är lika med kallare klimat.

Idag noteras växthusgaser på nivåer långt över dem som kan spåras i iskärnornas varma perioder. Det innebär att jordens medeltemperatur riskerar att stiga med flera grader. Det kan låta marginellt, men några enstaka grader innebär stora förändringar för ekosystemen och för hur mänskliga samhällen i sin tur ska kunna fungera på jorden. Ett förändrat klimat påverkar vattentillgång, växtlighet, ekosystem, havsnivåer, förekomsten av torka, översvämningar, skogsbränder och starka vindar – det vill säga många delar av allt det som vi är vana vid och tar för givet för att våra liv ska fungera.

Följden av alla dessa förändringar blir att det samhällsliv vi byggt upp utsätts för mycket stora påfrestningar. Brist på vatten riskerar att skapa konflikter, ödelagda möjligheter till

matproduktion gör att fler människor tvingas fly, fler värmeböljor medför ökad spridning av smittsamma sjukdomar som malaria och denguefeber och en allmänt ökad dödlighet. En del sjukdomar får större utbredningsområden i ett varmare klimat. Dessutom påverkas infrastrukturen då vägar och järnvägar blir allt mer utsatta för klimatrelaterade händelser.

Det klimat som vi vant oss vid är under påverkan och vi behöver göra stora omställningar för att minska den negativa påverkan som ett förändrat klimat innebär.

Eftersom klimatförändringen är en fråga som vi skyndsamt måste agera kring, och där källan till problemet är identifierad, har klimatet fått mycket uppmärksamhet. I Paris 2015 slöts ett avtal där världens länder åtog sig att göra ansträngningar för att minska sina utsläpp.

Hur det går beror på ambitionen och insikten runtom i världen. Det står i alla fall klart att klimatet inte är något som kan förhandlas med. Det är bara vi människor som kan förhandla, grupperade i olika konstellationer som till exempel stater. Men den förhandlingen kräver av oss en insikt om sakernas tillstånd, en hoppfull vilja och ett trots emot dystopikernas tanke att det inte är lönt att göra något.

Vatten

Vatten är en förutsättning för liv. En dag utan vatten är en dag av stora umbäranden och det är livsfarligt om detta varar flera dagar.

Redan i Bibelns andra vers nämns vatten.

Jorden var öde och tom, djupet täcktes av mörker och en gudsvind svepte fram över vattnet (1 Mos 1:2).

Genom hela Bibeln är vattnets roll dubbel: det ger liv men det hotar också livet. I den första skapelseberättelsen (Första Moseboken 1) måste ett ursprungligt kaos redas ut genom att olika vatten skiljs från varandra för att skapa förutsättningar för liv. Vatten innebär ett formlöst kaos men en ordning upprättas genom Guds skapande.

I den andra skapelseberättelsen (Första Moseboken 2) är det annorlunda.

När Herren Gud gjorde jord och himmel, när ingen buske fanns på marken och ingen ört hade spirat, eftersom Herren Gud inte hade låtit något regn falla på jorden och ingen människa fanns som kunde odla den – men ett flöde vällde fram ur jorden och vattnade marken – då formade Herren Gud människan av jord från marken och blåste in liv genom hennes näsborrar, så att hon blev en levande varelse (1 Mos 2:4–7).

Det här är berättelsen om det torra och vattenfattiga som ligger dött innan vattnet kommer för att sätta fart på skapelsen. Här är inte vattnet ett kaos, här är det livgivande.

Så fortsätter det genom Bibelns berättelser. Vi träffar på vatten som kaos och hot – till exempel i Noaberättelsen där jorden översvämmas och förgör allt liv. Eller som livgivande – till exempel i berättelsen om Jesus och kvinnan vid Sykars brunn där Jesus talar om det levande vattnet. Vatten är också centralt i ett av sakramenten, i dopet.²

2 Skapelsens mysterium, Skapelsens sakrament. Dopteologi i mötet mellan tradition och situation. Anna Karin Hammar. Uppsala, 2009. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:232519/FULLTEXT01.pdf>

Vattnet där vi riskerar att drunkna men som vi räddas ur, vattnet som renar, vattnet som ger världen liv: i de flesta religioner världen över har vatten betydelse. Det är inte så konstigt eftersom vattnet är lika centralt för våra liv som luften vi andas.

Vårt spolande i kranar och slösande med rent vatten är inte en självklarhet. I många delar av världen är bristen på vatten ett grundläggande problem. Klimatet påverkar vattencykeln och det krävs ingen stor temperaturökning för att det ska bli problematiskt. Vattenstress skapar sociala problem och är och kan bli en växande orsak till konflikter världen runt. Att tillgång till rent vatten ska anses som en mänsklig rättighet är något som Kyrkornas Världsråd har drivit genom åren.

Samtidigt är vattenflödena ett hot. Det är samma dubbelhet som finns i Bibeln: det livgivande och det hotfulla, vattnet som väller fram och möjliggör skapelseprocesser och vattnet som översvämmar jorden.

I en tid av klimatförändringar blir det där tydligt. Fler och längre tider av torka orsakar brist på vatten i vissa delar av världen medan det samtidigt på andra håll uppträder fler och häftigare regnväder med större mängder regn som ödelägger med översvämningar. Hus, vägar och infrastruktur förstörs och följderna blir ofta örent vatten som sprider sjukdomar.

Vatten är det vanligaste vi har och något vi sällan tänker på, om det inte stängs av i kranarna. Då uppstår det genast akuta problem.

När en rymdsond skickas till en annan planet i vårt solsystem är frågan som alla vill ha svar på om det finns vatten där. Planeten Mars fick besök av en rymdsond och bilder över Mars yta kablades ut över världen. Det var en karg plats. Det finns inte mycket vatten i flytande form där. Men så hittades rester eller spår av vatten och det utlöste glädjefnatt bland de hårt arbetande forskarna.

Talesättet att gå över ån efter vatten kanske kunde passa här? Vi har en planet som har mycket vatten. Några få procent är färskvatten som vi måste använda klokt. För livets skull och för framtida generationers skull behöver vi tänka till kring hur vi hanterar vattnet.

Antropocen

Begreppet antropocen har blivit ett sätt att beskriva en samtid som inte längre passar in i en äldre världsbild. Människan har genom århundrandena kunna lita på att det stora jordklotet alltid kunnat leverera. Ekosystem som förser oss med det vi behöver för att leva och vår påverkan som människor har varit i marginalen. Men det är inte den världen som vetenskapen beskriver idag.

Vetenskapens berättelse om hur jorden kommit till och hur liv har uppstått spänner över årmiljarder. Men själva berättelsen är inte särskilt gammal. Den formulerades till största delen på 1800-talet och då konstruerades en geologisk tidslinje som fortfarande används för att beskriva jordens historia. Den är indelad i eoner, eror, perioder och epoker.

Den ännu pågående epoken – som kommit att kallas holocen – inleddes efter den sista istiden för cirka 11 700 år sedan.

Holocen är – eller kanske var – alltså begreppet för vår samtid.

På en konferens med International Geosphere-Biosphere Programme (IGBP) i Cuernavaca i Mexico år 2000 blev nobelpristagaren Paul Crutzen irriterad på att det hela tiden refererades till holocen i diskussionerna om människans påverkan på miljön. Han lär ha brutit in i samtalet och sagt:

*Stop using the word holocen!,, Sluta tala om holocen. Vi är inte längre i holocen. Vi är i ... eh ... eh ... eh ... the anthropocen!*³

Det ord som blivit ledord för en ny berättelse om människan på jorden tycks alltså ha kommit till i all hast. Men det väckte genast gillande då det beskriver en annan tid. Där blir *antropos*, det grekiska ordet för människa, det bärande i beteckningen på den nya tiden. Den nyaste tiden av alla, tiden som tar sin början just när vi trodde att världen till slut var färdig och komplett.

Antropocen tänks omfatta människans moderna historia. Endast några hundratal år, men ändå en berättelse om människans nya roll i en värld där hennes beslut får en större eller avgörande effekt på den planet hon bor på. Vi spelar en mycket större roll i det planetära dramat än vad vi historiskt sett gjort. Vi måste inse att vi inte längre sitter på läktarplats och ser skapelsen sköta sig själv. Vi är aktörer med stor makt över planetens framtid.

Människans uppgift

Människan har troligtvis i alla tider skapat sin berättelse om vad vi gör på jorden och vart vi är på väg. Idag betraktar vi de tidigare berättelserna som religiösa myter. Kanske är det inte helt rättvisande att se dessa berättelser genom moderna tiders glasögon då begreppet religion är en så sentida skapelse.

Behovet av att skilja religion från den nya vetenskapliga berättelsen sker i slutet av 1800 talet. Kanske för att skapa en uppdelning, dikotomi eller till och med polarisering mellan det mörka och primitiva som religionen stod för och det ljusa, nya upplysta sättet att förstå verkligheten.

Berättelserna ändras med tiden, förnyas av ny kunskap, görs om när berättelsen inte längre går ihop med vetenskap och beprövad erfarenhet. Den senaste tiden har naturvetenskapen skapat vår världsbild och den har ofta satts i motsats till den kristna eller religiösa världsbilden. Men det finns ingen anledning att förutsätta ett sådant motsatsförhållande. Att beskriva kärlek som kemiska processer i hjärnan är inte en motsats till att njuta av en kärleksdikt eller sjunga ”I love you”.

Det finns ingen motsägelse mellan att berätta om evolutionen och universums utveckling och att i trosbekännelsen stämma in i att vi tror på Gud Skaparen. Men det ställer frågan om vad och vem Gud är – en fråga som vi ständigt måste ställa oss och söka svar på.

Den moderna naturvetenskapliga berättelsen behöver inte vara så långt ifrån berättelsen om människan som vi kan läsa i Bibelns skapelseberättelser. Skapelseberättelserna blir bara problematiska om de läses som bokstavligt gällande beskrivningar av hur allt kom till.

En viktig tanke i skapelseberättelsen handlar om medskapande. Människan inbjuds att vara medskapare. Skapelse tanken handlar kanske inte bara om att Gud är ursprunget utan om att Guds skapelse är ett flöde. Skapelsen är i ständig rörelse och människan bjuds in att vara medskapare. Som det står i Första Mosebok 1:25:

3 Sverker Sörlin, *Antropocen* (2017), s. 21.

Gud sade: Vi skall göra människor som är vår avbild, lika oss.

Vad det innebär att vara skapad till Guds avbild har sysselsatt människan i alla tider. Varje generation måste också fundera på det utifrån sin tids förutsättningar. Vad innebär det i en tid då människan har blivit den dominerande kraften på planeten Jorden?

Det som följer i bibeltexten är uppgiften att härska över skapelsen. Det går inte att göra en förskönande omskrivning av översättningen. ”Härska” är ordet och det har i vår tid smak av tondövhet och beslut som gynnar det egna intresset. Det verkar inte vara vad vi behöver idag.

I Antropocen härskar människan. Med en traditionellt patriarkal världsförståelse blir både Gud och människa inordnade i en hierarkisk världsordning där ordergivningen så att säga sker uppifrån och ned. Med människan som nyckelspelare för framtidens utveckling så behöver vi en annan och mer dynamisk förståelse för vår uppgift än den att vara ”härskare över allt”. Ordet ”medskapare” öppnar för ett ansvarigt förhållningssätt och ett ömsesidigt beroende gentemot den Skapelse som föder oss.

Antropocentrism

Beteckningen Antropocen kan alltså hjälpa oss att tänka annorlunda om vilken roll människan spelar för planetens framtid. Planetens system är inte längre opåverkligt för arten människa. Vi måste förstå oss själva som en större aktör än vi tidigare tänkt oss.

Samtidigt har människan ofta tänkt sig som centrum för allt i skapelsen, i synnerhet i kristen och västerländsk tradition. Det har kallats för antropocentrism. Det innebär ungefär att människan och hennes behov står i centrum för allt och att naturen är till för människans skull. Synsättet har hämtats ur skapelseberättelsernas ord om att människan ska härska över jorden och uppfylla den.

Tanken på att människan är centrum för etiken och frågan om hur vi ska förhålla oss till det som inte är mänskligt har betonats av filosofer som Francis Bacon (1561–1626), som ansåg att naturen måste bemästras och besestras. Han framträdde i en tid då naturvetenskapen så smått började växa fram och i sitt tänkande förebådade han upplysningstiden. Då utvecklades naturvetenskapen för att sedan slå ut i full blom under 1900-talet. Kanske är det inte så konstigt att naturen hos Bacon ses som något som måste bemästras, då missväxt och hårt arbete för det dagliga brödet i hans tid handlade mer om en ständig kamp än om att se till hur ekosystemen förser människan med tjänster.

En annan filosof som ofta framhållits som något av en banbrytare för en sträng antropocentrism är René Descartes (1596–1650), som hävdade att människan är det enda som har något med det gudomliga att göra. Allt annat bara följer naturlagar. Djur är bara komplexa maskiner och människan har rätten att dominera och använda annat liv för sina egna syften. Egentligen fastställde det tänkandet synen på människan som härskaren över allt annat liv. Etiska skyldigheter har vi enbart emot andra människor.

Men det finns anledning att ifrågasätta antropocentrismen. Att något har värde enbart för människan kanske inte rimmar så bra med skapelsetanken. Skapelsen i sig kanske har ett värde. Inte bara människan utan allt liv som ryms i skapelsen har ett värde i sig självt och inte bara som värde för människan.

Arne Næss (1912–2009) var en norsk filosof som under slutet av 1900-talet lanserade begreppet ekosofi. Ekosofi är en filosofi som grundar sig på den ökade kunskap som växt fram om ekologi: om samspelet i naturen, som också människan är en del av. Næss hävdade att allt liv i princip har samma rätt till utveckling. I princip, är utgångspunkten

– men det betyder inte att det alltid i praktiken är så. För i det vanliga livet så känner vi större släktskap med dem som är närmast oss själva: andra människor, först och främst, men också med djur som vi lever nära inpå mer än med de varelser som är längre ifrån och mer olika oss. I praktiken blir vi mer solidariska med människor än med djur och känner mer för husdjur än för myggor och mollusker. Ändå kan vi hålla på vördnad för livet och respekt för allt liv som ett etiskt grundkoncept.

Kanske är det något av detta som uttrycks i många urfolks relationer till de liv som finns i ekosystemen: vördnad för livet. Att betrakta ett djur som en maskin som är till bara för att bli mat åt mig uttrycker inte riktigt en vördnad för livet.

I vår del av världen har vi ofta ett oreflekterat antropocentriskt förhållande till vår omvärld. Vi tänker ofta bara kring värdet för människan. I värsta fall tänker vi bara på vilket värde något har för de allra närmaste människorna och tycker att de som vi inte har i vår närhet inte är vårt ansvar.

Det finns all anledning att ifrågasätta vårt antropocentriska synsätt. Berättelserna om skapelsen i Bibeln handlar om mer än bara vad som är till nytta för människan. Det berättar om helheten som skapelsen utgör och respekten för allt som liv och anda har. Biocentrism skulle det kunna heta med ett modernt ord. Det är till livet som sådant i dess olika uttrycksformer som vi ska förhålla oss, inte enbart till om det är gott för människan. Men om det är gott för helheten så ingår också människan. Är det inte gott för människan så är det heller inte gott för helheten.

I det internationella ekumeniska samtalet om människan och skapelsen har tankar växt fram som mer betonat människans närhet till allt annat liv än människans unika ställning. I Kyrkornas Världsråds text *Together Towards Life: Mission and Evangelism in Changing Landscapes* från generalförsamlingen i Busan i Sydkorea 2013 syns det tydligt.

Vi är därför kallade att röra oss bortom ett människocentrerat förhållnings-sätt och omfatta former av mission som uttrycker ett försonat förhållande mellan allt skapat liv.⁴

Detta utgör en tydlig förskjutning ifrån att ha människans frälsning som enda fokus till att hela skapelsen är involverad i frälsningen.

Det har också från annat håll uttryckts en kritik av antropocentrismen som det är lätt att hitta en teologisk variant av. Václav Havel (1936–2011), som var filosof och dramatiker och sedermera president i Tjeckoslovakien och Tjeckien, utgår från ett andligt perspektiv. I boken *Fjärrförhör* skriver han: ”När människan blev alltings måttstock förlorade hon sin mänsklighet.” Han menar att människans värde är förankrat i det transcendent: det som är bortom sinnevärlden, bortom det vi kan mäta och väga. Det som är bortom vad orden kan täcka in.

Antropocentrismen är ett uttryck för att allting mäts utifrån människan. Vilken nytta har naturen för människan? Det är den frågan som till exempel berättigar utvinning av naturresurser. Men människans eget värde kan inte förankras i vem hon är i förhållande till den skapade världen utan hennes värde är förankrat i något transcendent.

Att anta att människans djupaste värde vilar i det vi kallar Gud skulle kunna medföra att hennes förhållande till den skapade världen blev mer ödmjukt och präglad av förståelsen att vi hör samman i en gemensam livsväv. En djupare andlighet är nära sammanlänkad

⁴ <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/mission-and-evangelism/together-towards-life-mission-and-evangelism-in-changing-landscapes>

med en större förståelse av att leva i ett sammanhang med den skapade världen. En djupare andlighet handlar om att leva än mer öppen emot den värld vi lever i. I Matteusevangeliet 16:25 står det:

Ty den som vill rädda sitt liv skall mista det, men den som mister sitt liv för min skull, han skall finna det.

Det kan vara ett uttryck för att människans värde är förankrat i det transcendenta.

Den som har sitt värde utifrån sin rang i en hierarkisk värld måste alltid försvara det. Att mista sitt liv som skapelsens härskare är att vinna det. Den som lägger sitt värde, sin trygghet, i Gud vinner också livet. Vinner sitt liv i den meningen att se sig som en del av livsväven, att få del av nåden.

Planetära gränser

Länge var vår planet riktigt stor. Zacharias Topelius skrev på 1880-talet en dikt som speglade synen på världen – en syn som varit den rådande fram till 1900-talets slut. Barnen sjöng den och la den till sin världsbild.

*Världen är så stor, så stor, Lasse, Lasse liten!
Större än du nånsin tror, Lasse, Lasse liten!
Där är hett och där är kallt, Lasse, Lasse liten!
Men Gud råder öfverallt, Lasse, Lasse liten!
Många människor lefva där, Lasse, Lasse liten!
Lycklig den, som Gud har kär, Lasse, Lasse liten!
När Guds ängel med dig går, Lasse, Lasse liten!
Ingen orm dig bita får, Lasse, Lasse liten!
Säg, hvar trifves du nu mest? Lasse, Lasse liten!
Borta bra, men hemma bäst, Lasse, Lasse liten!*

Det finns mycket att säga om texten och på 2000-talet blir det svårt att hålla fast vid stroforna som en sann beskrivning av verkligheten. Ett uppkopplat barn idag tycker nog inte att världen är så stor. För det är den inte längre.

Länge har vi levt i tron och övertygelsen om att vi människor är så små och obetydliga för den stora helheten på vår planet att vi inte kan påverka så mycket. Gud råder över allt och planeten är trygg och i princip omöjlig att påverka. En trygghet som Topelius text också antyder. I vår uppkopplade tid har världen blivit mindre. Information om vad som sker i världens alla hörn når oss redan medan det sker. Vi ser också människans avtryck på planeten bli större och tydligare.

Vi har gått ifrån att vara en relativt liten värld på en stor planet till att bli en stor värld på en liten planet. Lasse har blivit jättestor och planeten har blivit liten. Länge sas det att människan inte kan påverka det planetära systemet. Så sent som på 1930-talet, när naturvetenskapen växt sig stark i det moderna samhället, sa nobelpristagaren i fysik Robert Millikan att människan kan inte göra något som har någon påverkan på den stora planeten jorden. ”Vi kan sova lugnt i vetskapen om att Skaparen har försett sitt verk med orubbliga beståndsdelar så att människan är oförmögen att vålla den [jorden] någon jättelik fysisk skada.”⁵

5 Sörlin, s.11.

Idag är människan på väg att överskrida gränserna för vilka påfrestningar jorden klarar.

Vi kan mäta och väga jorden. Vi kan ange dess kapacitet för att upprätthålla de system som gör livet möjligt på jorden. Dessa planetära gränser håller människan på att överskrida. Några gränser är vi redan över, andra närmar vi oss. De mest problematiska överträdelserna sker idag när det gäller klimat, biologisk mångfald, förändrad markanvändning och förändrade biogeokemiska flöden av kväve och fosfor. Vi släpper ut för mycket koldioxid, minskar artrikedomen i världen, hugger för mycket skog och plöjer för mycket mark när vi kör ett jordbruk på steroider (fosfor i konstgödsel).

Det är inte en berättelse om jordens undergång att tala om de planetära gränserna. Det är att ange förutsättningarna för att klara ett bra liv på jorden idag och imorgon.

Gränserna gör det också tydligt att vi måste sträva efter rättvisa. Vi har bara en jord. I en värld där resurserna är begränsade kan vi inte leva som om vi hade fler.

Gränssättningen måste göras mest tydlig för dem som bidrar mest till att överträda gränserna. Det handlar om rättvisa: om en rättvis fördelning av jordens resurser idag – de stora resursförbrukarna finns i den rika världen – och rättvisa mellan generationerna. Kommande generationer har också rätt till att leva ett gott liv i sunda och generösa ekosystem.

Den gränslöshet som vi kanske tänkte oss var jorden med alla dess möjligheter är idag en begränsad jord där vi som människor med vår förmåga till insikt och vetenskap kan förstå att det finns gränser för vad Moder jord klarar av. Med vår mänskliga förmåga till iakttagande, analys, kunskap och insikt kan vi förstå att det finns gränser för vad jorden mäktar med. Kanske känns det som en förlust att det där frihetsdoftande framtidsmotivet inte var så gränslöst och oändligt som vi trott?

Eller också kan den insikten vara berikande. Vi har en fantastisk planet med en rikedom av möjligheter. Och vi vet spelreglerna. Så låt oss på smartaste och bästa sätt vara människor på den här planeten som tillsammans ser till att lösa uppgiften inom de givna ramarna. Som ett hushåll. *Oikos* som det heter på grekiska – det är förledet i både ekonomi och ekologi.

Människan är inte dummare än att hon kan ta in spelreglerna och laga efter dem. Om vi ska ha mat på bordet framöver måste vi spela med på planetens villkor och med de resurser den ger oss. För hundra år sedan kanske inte människor ännu förstod det men det gör vi idag. Vi förstår också allvaret i den situation vi befinner oss i.

DEL 3
Hållbarhet och andlighet
– en nödvändig relation

Hållbarhet

Under 1970-talet började det talas om hållbar utveckling. I och med Brundtlandrapporten 1987⁶ blev begreppet globalt och sedan dess har det blivit allmän brukat, gärna förkortat till hållbarhet. Hållbara städer, hållbara investeringar, hållbart byggande, hållbar turism: det är ett positivt begrepp som signalerar något gott och rätt. Men risken finns alltid att det blir ett urholkat begrepp som mest handlar om att göra ett attraktivt intryck i marknadsföring och kommunikation. Ibland kanske det till och med kan användas för att framställa en verksamhet bättre än vad den egentligen är.

Många tänker nog på hållbarhet som något som har med miljö att göra. Men begreppet rymmer mer än så. Maten, vattnet, syret och allt annat måste kunna leverera och inte förstöras. Ett gott liv förutsätter trygg försörjning, utbildning och demokrati. För att kunna fördela resurser och för att kunna styra utvecklingen måste de ekonomiska systemen tjäna planeten och människan och allt liv. Allt det där tillsammans blir en hållbar utveckling. Egentligen är det en självklarhet. Det goda samhället måste ha fungerande ekosystem.

Men det är också här vi finner utmaningarna. Livsmedelsförsörjningen är inte hållbar och det finns fortfarande alltför många som inte får äta sig mätta. Torka och översvämningar som beror på klimatförändringar blir vanligare. Då påverkas det vi kallar social hållbarhet. Om inte de grundläggande förutsättningarna i ett samhälle fungerar, som tillgång till mat och vatten, skydd emot översvämningar och torka eller hårda vindar, så blir påfrestningarna för stora också socialt. Det blir närmare till konflikter och människor drivs på flykt. Om sedan inte ekonomin tar hänsyn till att framtiden sträcker sig lite längre fram än bara det närmaste kvartalet så blir ekonomin något som går på tvärs mot både den sociala och den ekologiska stabiliteten.

Lite kortfattat kan det beskrivas så här: Hållbar utveckling handlar inte enbart om miljö. Det är ett försök att sätta ord på att allt hänger ihop: klimatet och vattnet och maten och skolgången och demokratin och investeringarna. Allt hör ihop och vi vet att de olika delarna måste samspela för att vi ska undvika de mest negativa följderna. Eller mer hoppfullt uttryckt: när de samspelar har vi bättre möjligheter att få hälsan och skolgången, ekosystemen och ekonomin att fungera.

Andlig hållbarhet

I biskoparnas brev om klimatet⁷ sägs det att klimatfrågan också är en andlig fråga. Det är lätt att utifrån det fundera på om det finns en andlig hållbarhet. I det här materialet ges ingen uttömmande förklaring om vad det i så fall skulle vara. Men materialet vill erbjuda ett tillfälle att provtänka, att pröva tankar som utmanar tanken och för den vidare snarare än att fastställa färdiga svar.

Så – finns det en andlig hållbarhet? Det beror väl lite på hur vi förstår det. Det skulle kunna gå att tänka sig andlighet som det som finns *utanför och bortom* allt som finns, eller det som finns *innanför*, eller som det som finns *emellan*.

6 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/brundtlandrapporten>

7 *Ett biskopsbrev om klimatet* (2014).

Utanför och bortom allt vi vet

Människan kan tänka. Vi kan till och med tänka över oss själva och vad vi är. Samtidigt behöver vi på något sätt försöka hålla ihop en världsbild. Vi behöver ge namn åt händelser och ting och sätta dem i samband.

Om vi inte kunde skapa något slags ordning i det vi ser och upplever skulle allt bara bli ett kaos. Så har människan genom sin tankeförmåga skapat berättelser om var vi kommer ifrån och vart vi är på väg. Det vi idag kallar religiösa myter och berättelser kan genom tiderna ha fått fungera som uttryck för en gemensam förståelse av hur världen fungerar och hänger ihop. Vi är berättande varelser. Berättelserna styr oss mer än vi kanske tänker på.

Men eftersom vi är just människor kan vi inte gå utanför oss själva och göra oss ett slags objektiv bild av världen. Vi har inte all kunskap, även om vi lockas till att tro det ibland i vår upplysta tid. Vi måste i ödmjukhet böja oss för att kunskapen om allt inte finns.

En sådan ödmjukhet inför hur stort och fyllt av under livet är har plats för en andlighet som är en förtröstan på att vi finns med i en kosmisk realitet där Gud är en allomfattande kärlek – Skaparen som det formuleras i skapelseberättelserna. Inte Gud som stoppas in i våra kunskapsluckor utan Gud som det allomfattande vi möter i den pågående skapelsen

Innanför – i allt som finns

Andlighet förknippas ibland med en inåtvänd och självspelande verksamhet. Bön och meditation stänger ute den riktiga verkligheten. Fromma människor som inte berörs av världens villa. Frågan är om det är en god och genuin andlighet?

Men likaväl som stjärnhimlen kan fylla oss med förundran och öppna för en mer ödmjuk hållning inför vad vi är och vad vi kan säga om världen så kan en inre koncentration och fokus på att låta livet komma till dig själv i tystnad. För det finns en inre hållbarhet som behöver byggas upp. En andlighet som gör oss uppmärksamma på hur vi är sammanlänkade också i vår mänsklighet.

En andlighet som gör oss uppmärksamma på hur vi är sammanlänkade också i vår mänsklighet. Att andas ut och andas in. Ja, själva ordet andlig har bäring på att andas. En rytm som vi gör med automatik. Liksom hjärtat slår sina slag och ger puls.

En form av inre samling är nödvändig för att kunna se det som vi annars inte ser. Att veta att andligheten också bor i den inre koncentrationen är viktigt av hållbara skäl. Jesus drog sig ofta tillbaka. Han var inte ständigt längst fram och levererade utsagor och gärningar. Och skapelsen fullbordas i vilodagen. En andlig hållbarhet handlar om att kunna släppa telefonen eller uppkopplingen en stund. Att släppa greppet för att återvinna livet.

I mellanrummet – i relationen

I det som sker i relation till andra finns en andlighet som inte låter sig inringas. Helheten är större än summan av delarna, sägs det ibland. En kör som sjunger är ju inte bara summan av röster. Det är något mer som sker när rösterna klingar tillsammans. Tonerna vibrerar emot varandra och bildar klanger.

En andlig hållbarhet som finns i relationen, i mellanrummen, kan illustreras med bönen Vår Fader. Den bön som förenar kristenheten jorden över. Det är en relationshistoria. Det handlar om en andlig hållbarhet formulerat i relationer till det vi lever i som människor

När vi börjar bönen och säger; Vår fader som är i himlen, så berättar det om en relation till den som är, blir, och har varit. Himlen är inte så mycket en plats som att förstå Gud som den som omsluter allt och ändå är nära. Den som är i allt och ändå i nära relation. Inte en kylig princip utan liv i relation.

Att låta Guds namn bli helgat är att se hela skapelsen och allt liv som ett uttryck för Guds kärlek – det är att uttrycka tacksamhet för livets gåva. Guds namn skrivs i gamla testamentet som JHVH. Det kan betyda ”den som är” men det är inte omöjligt att tolka det som ”den som blir”. Gud är rörelse, den som blir till i varje nu. Bönen om att låta Guds namn bli helgat handlar om att inte stå i vägen för Guds rörelse.

”Låt ditt rike komma” är en bön om att rättvisa och nåd ska få ta plats i våra liv, i vår relation till den skapelse som vi delar med allt liv. Jesus sa att Guds rike är som ett senapskorn, något som växer ibland oss. En rörelse, något som händer, lite som en evolution, så växer riket. Att låta Guds vilja ske handlar också om relation: att livet ska få ta plats, att rättvisa och fred får råda i våra relationer till varandra och till jorden.

Bönen om det dagliga brödet är en bön om det tillräckliga. Inte en bön om att ackumulera egendom utan en bön om det vi behöver för vårt dagliga liv. Det tål att tänka på att det är brödet som nämns, inte kornet som växer på åkrarna. Brödet är inte enbart en produkt av naturens krafter. Brödet bygger på mänskligt arbete – att skörda, att mala, att baka, att grädda och att dela det. Som människor är vi en del av den gemenskap som i samklang med skapelsens gåvor tillsammans skapar det bröd vi lever av. Relationer igen! Relationer mellan jordens olika system och cykler som skapar förutsättningar för växt som sedan kan omvandlas och med energi och mänsklig tanke bli till något som vi kan dela och som ger oss föda.

Direkt därefter följer den bön som talar om relationer som bryts och brister: en bön om förlåtelse och om att förlåta andra. Vi sårar jorden, vi sårar varandra. Vi kan upprätta jorden som i sin tålmodighet – sin resiliens – till viss del kan förlåta, vi kan upprätta varandra genom att både be om förlåtelse och ge varandra förlåtelse. Det är också relation: till jorden och till varandra.

Att inte utsättas för prövning är en bön om att inte tappa relationen, att inte bli alienerad, förlora den omsorgsfulla kontakten med jorden eller medmänniskan. Vi ber om en räddning ifrån en ondska som ibland klär sig i förrädiska trovärdiga argument om att det inte är möjligt att göra något åt situationen, eller yttrar sig i en uppgivenhet inför det som ter sig övermäktigt och som ibland kallas den nödvändiga utvecklingen.

Så avslutas bönen med ett erkännande eller en lovsång över att allt bor i den som har varit, är och blir. Tryggt vilande i detta säger vi vårt Amen som understryker hela bönen med ett: må så ske.

För att sammanfatta vad andlig hållbarhet kan vara;

En andlig hållbarhet är att leva i förundran över universums oändlighet och märkliga rörelse. Att låta stjärnhimlen vara bilden för det ofattbara och få vila i det.

En andlig hållbarhet är att ta åt sig mikrokosmos i det levande system som förnyar livet på jorden i varje stund ner på atomnivå. Att låta sig förundras över de minsta beståndsdelarnas samspel.

En andlig hållbarhet är en relationell hållbarhet som bygger på kärlek, förtroende, hopp och längtan efter fred och rättvisa. Att låta sig drabbas av kärleken till sin nästa.

Utanför och bortom, inåt i allt som finns och emellan, i relationen. Så byggs en andlig hållbarhet.

Hopp

Klimatrapporter och vetenskapliga resultat om att jordens resurser överutnyttjas finns det gott om. Det är lätt att drabbas av hopplöshet och tänka att det inte är så mycket att göra – sticka huvudet i sanden och låtsas som om inga sådana rapporter fanns. Men att göra så är varken konstruktivt eller ansvarsfullt.

Var kommer hoppet in när allt ser mörkt ut? Finns det ens något hopp när så mycket pekar på att den rika världens överkonsumtion driver hela jordens system mot bristningsgränsen?

Svaret beror på vad vi menar med hopp.

Om hoppet tystar allvaret och blir en falsk trygghetsgivare som säger allt ska bli bra, då är det inget hållbart hopp. Då blir hoppet en snuttefilt som ska ge tröst men inte hjälpa oss vidare.

Hopp handlar inte heller om kalkyler eller prognoser, även om vi i dagligt tal ofta använder ordet så. Möjligheten för att vinna på spel kan göra att vi hoppas på vinst. Vi kan beräkna en större eller mindre sannolikhet för att det faktiskt ska bli så. Men det hoppet har inte mycket att bidra med för att bära oss emot en nödvändig förändring som måste ske.

Ett välgrundat hopp vilar inte på våra förutsägelser. Det är inte evidensbaserat, vilket kan vara provokativt i vår tid där bara det som är evidensbaserat betraktas som tillförlitligt. Hoppet bärs istället av tro och kärlek. Tro, hopp och kärlek har samma rötter. De har sin grund i det transcendentia, i det som vi kallar Gud.

Att Paulus talar om tron, hoppet och kärleken i en och samma text (Första Korinthierbrevet 13:13) är inte en tillfällighet. De hör ihop och är en viktig del i vårt gestaltande av vår tro. Hoppet gestaltar en gudsrelation som handlar om rörelse, om förändring. Det är ett trotsigt motstånd mot den öronbedövande kören av dystopiska prognoser.

Hoppet är en paradox och en självemotsägelse men ändå ett erbjudande om förändring. Där allt hopp var ute höll Abraham fast vid hoppet, skriver Paulus (Romarbrevet 4:18). Så korkat det låter ... men vilken styrka det beskriver! I vår tid av prognostroende och framtidsbesvärjande, av målsättningar och handlingsplaner, så finns det något djupt och kärleksfullt trotsigt i att leva ett hopp.

Hoppet liknar egentligen mera ett verb än ett substantiv, det beskriver en rörelse. Hopp är motsatsen till att stillasittande vänta på att det man önskar ska ske. Hoppet är inspirationen till den handling som skapar framtiden.

Det finns ett citat om hoppet som tillskrivs kyrkofadern Augustinus (354–430). Ungefär så här sa han: ”Hoppet har två vackra döttrar; de heter Vrede och Mod. Vrede över hur det är, och mod att se till att det inte förblir på det sättet.” Det är ett sätt att uttrycka att hopp är något vi lever.

Hoppet, skulle vi också kunna säga, är närmaste vän med Rättvisan. Den monumentala orättvisan som speglar sig i klimatfrågan kan verkligen väcka vrede. Kanske vill vi hellre kalla det för en djup indignation över tingens tillstånd, eftersom vrede gärna förknippas med våld. När vi ser hur jorden exploateras bara för att några få ska kunna maximera sin vinst och några andra konsumera mer än de behöver så rör det vid vår känsla för rättvisa.

Men det stannar inte där. Vreden får inte sista ordet. Hoppets andra dotter Mod får oss att stå upp och säga: Det här håller inte! Det finns inga goda skäl att vi ska fortsätta så här.

Med sådana döttrar lever hoppet ständigt på tvärs mot prognoserna.

Simul justus et peccator, eller hur vi undviker att bli ekologiska nymoralister

Att vara människa är att ständigt bli påmind om sin ofullkomlighet. Paulus skriver:

Det goda som jag vill, det gör jag inte, men det onda som jag inte vill, det gör jag (Rom 7:19).

De flesta kan nog känna igen sig, inte minst när det gäller frågor som rör miljö och hållbarhet. Det är ju lätt att säga att jag inte vill bidra till mer koldioxidutsläpp, men hur ska jag ta mig till jobbet när det inte finns kollektivtrafik? Eller hur ska vi kunna välja det klimatsmarta och ekologiska alternativet i affären när vår hushållsbudget inte klarar det? Även när vi verkligen gör smarta och hållbara val är vi fortfarande delaktiga i den ohållbara samhällsstruktur vi lever i.

Det kan vara smärtsamt när det står klart att hur duktig du än är på att göra rätt val så kan du inte svära dig fri. Räknar vi sedan in de historiska utsläpp som våra samhällen har bidragit med så blir bördan ännu tyngre.

Det går att dra lite olika slutsatser inför dessa fakta. Antingen ger vi upp och tänker att vi ändå inte kan göra något åt detta jätteproblem. Det är väl bara att åka med och ha så roligt som möjligt medan det går. Eller så tänker vi att med vetskap om sakernas tillstånd så vill göra det mesta vi kan för att skapa en bättre värld.

Det minsta vi kan göra är att göra det mesta vi kan. Det är ett bra motmedel emot dystopi och undergångsromantik. Men det är inte samma sak som att moralistiskt peka ut vilka som gör fel. Snarare är det ett ivrigt hejande på dem som går åt rätt håll, och ett tråget arbete för att samhällsstrukturerna ska anpassas så att de hjälper oss alla till den förändring som är nödvändig för att vi ska kunna leva mer hållbart tillsammans.

Det är så lätt att fokus hamnar på individen. Du och jag tar hela den ekologiska skulden på våra axlar, och det orkar ingen med. Men om vi lyfter bördan tillsammans så kan vi förändra något.

Att vara kyrka är att vara en gemenskap. I den gemenskapen kan vi lyfta frågorna för att påverka emot förändring tillsammans men vi kan också lyfta av de skuldbördor som vi som individer bär på. Luther sa att vi är både syndare och rättfärdiggjorda på samma gång. Det svarar väldigt väl an på de globala hållbarhetsproblem vi står inför idag. Vi är delaktiga i det destruktiva som sker men vi har också den kristna människans frihet att handla för en bättre värld. Vi är befriade samtidigt som vi är delaktiga i den destruktivitet vi ser. Det är lätt att polarisera mellan det som är rätt och det som är fel. Inte minst

när det gäller miljö och hållbarhet. Men med en förståelse för att vi är delaktiga i ”världens bortvändhet”, som det hette i en syndabekännelse, så finns det också en nåd som befriar oss till att inte ge sista ordet till destruktionen. Vi behöver fler som tar situationen på allvar men också fler som inte låter moralisterna låsa in oss i tröstlöshetens passivitet.

Oikos – ekonomi och ekologi

Vad är det som styr hur vi lever på planeten Jorden? Vilka är de starkaste krafterna som gör att vi inte får till den förändring som klimatforskarna så enhälligt berättar för oss måste ske?

Ganska ofta kommer frågan om ekonomi upp i detta allt annat än enkla samtal. Vi har inte råd med det där som forskningen säger att vi måste göra, kan svaret bli. Och för många är det absolut så. De fattigaste i världen har inte råd att göra allt det där som måste göras, som att ställa om sina samhällen inför ett förändrat klimat. Men för dem som har större ekonomiska resurser – och som ofta också är de som bidrar mest till klimatpåverkan och överutnyttjande av jordens resurser – borde inte ekonomi vara ett argument längre.

Förnybar energi blir allt effektivare och priserna sjunker. Smarta kommunikationslösningar och delningsekonomi är inte längre utopiska dagdrömmar. Allt fler ekonomer ser de enormt stora värden som riskerar att förstöras vid en medeltemperaturhöjning över två grader. Att vidta åtgärder idag är med andra ord ekonomiskt fördelaktigt. Men trots det är vi så styrda av ett gammaldags ekonomiskt tänkande som alltför ofta domineras av kortsiktighet.

Det vore inte så problematiskt om ekonomi hade något av kvar av vad ordet bokstavligen betyder: att resurshushålla. Om ekonomi betydde att hushållet Jordklotet fördelade sina resurser både uthålligt och rättvist vore det bara bra. Då skulle jorden räcka åt alla. Men ekonomi i vår tid har inte hushållning som högsta mål utan maximal monetär avkastning, utan hänsyn till planetens gränser eller en rättvis fördelning. Vi har blivit slavar under avkastningsmodellen och den ekonomiska tillväxten istället för att låta ekonomin tjäna planetens långsiktiga hållbarhet och en rättvis fördelning av jordens resurser. Det ligger kanske något i ordspråket att ”penningen är en god tjänare men en dålig herre”.

Ekonomi och ekologi kommer delvis ur samma ord – *oikos*, som är grekiska för hushåll. Att de så ofta ändå ställs emot varandra är alltså egentligen helt fel. Jorden är vårt *oikos*, vårt hushåll. Det som ekologin berättar om, samspelet mellan olika livsformer på jorden, måste också få betydelse för hur vi sköter hushållet, det som benämns ekonomi. En god ekonomi är den som tjänar ekologin och livet på jorden.

Det är lätt att gå vilse i den omfattande ekonomiska diskussionen. Här finns inte utrymme för någon djupare fundering, men kan vi anknyta till vad Jesus sa:

Ja, jag säger er: använd den ohederliga mammon till att skaffa er vänner som tar emot er i evighetens hyddor när mammon lämnar er i sticket (Lukas 16:9).

Kan vi använda mammon till att gå ärenden som hjälper till att vända utvecklingen i riktning mot en större hållbarhet och ett mer rättvist samhälle så bör vi göra det. Vi har inte tid att inrätta en ny ekonomisk världsordning även om det är rätt uppenbart att vare

sig den kapitalistiska eller den kommunistiska ekonomiska modellen klarar att ta hänsyn till en planet vars resurser är begränsade.

Att stora institutioner som pensionsfonder och kyrkor drar tillbaka sina investeringar från bolag som utvinna fossila bränslen är ett sätt att låta de ekonomiska systemen föra utvecklingen åt rätt håll. Att låta principen om att förorenaren betalar bli rådande bidrar också till att minska överutnyttjandet och förstörelsen av ekosystem. Att till och med räkna in ekosystemtjänster⁸ i de ekonomiska modellerna skulle kunna vara ett sätt att låta ekonomin bli en påskyndare som hjälper till att skapa en hållbar framtid. Det är inte tillräckligt men det är nödvändigt.

8 Ekosystemtjänster är de funktioner hos ekosystem som gynnar människor, det vill säga upprätthåller eller förbättrar människors välmående och livsvillkor. . Ekosystemtjänster kan vara pollinering, skydd mot naturkatastrofer som översvämningar och jordskred, vattenrening via t.ex. våtmarker eller musslor, skadedjursbekämpning (som utförs av naturliga fiender, kan vara både insekter, svampar, bakterier och virus), grönytor för rekreation, reducering av partikelhalter och växthusgaser samt bildandet av bördig jord. <https://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Ekosystemtjanster/Vad-ar-ekosystemtjanster/>

DEL 4

Skapa utrymme för reflektion och bön

Göra gudstjänst

Gudstjänst är något vi gör tillsammans. Många människor tycker att den bästa gudstjänsten är den som görs under en vandring i skogen, i en kajak på vattnet, under en stjärnbeströdd himmel, på en sommaräng eller i en kall vinternatt med sprakande norrsken. Det handlar om att låta sig intas av förundran över att finnas till i ett storslaget universum och att få foga in sin förundran i en helhet som inte pratas sönder eller analyseras eller kanske blir en moralisk pekpinne över vad du måste göra.

Det ligger mycket i det, och vi ska vara rädda om den andlighet som ryms i ”naturreligionen” som många känner sig glada åt att få uppleva. Men det hindrar inte att vi också på annat sätt formulerar oss och gör gudstjänst kring det som berör oss. För detta är en del av gudstjänstens uppgift: att gestalta något av vad det är att vara människa i skapelsen, att klä det i ord och form. Århundranden har gått och vikten av att gestalta skuld och förlåtelse, omsorg och glädje, förkunnelse och mysterium, helighet och närvaro, förundran och allt annat som kan tänkas in i livet, har funnit sitt utrymme i gudstjänstens form.

I vår tid när vi tär på planetens resurser och tänjer på dess gränser behöver också dessa frågor få komma till uttryck i gudstjänsten. Vår oro för miljön och klimatet ligger högt på statistiska mätningar år efter år. Det finns anledning att låta gudstjänstens språk ge ord åt vår oro – men också formulera hopp och en vilja till förändring.

Under många år har det i den internationella ekumeniska rörelsen utarbetats gudstjänstmaterial för tiden 1 september till andra söndagen i oktober. Det kallas för Skapelsetid. Den förre ortodoxe patriarken Dimitrios av Konstantinopel var tidig med att göra 1 september till en dag för skapelsen. Senare har även påven gjort 1 september till en gemensam bönedag för skapelsen. Det finns all anledning att låta sig inspireras av detta till att göra gudstjänst.⁹

Det finns också all anledning att tänka utanför kyrkorummet när det ska göras gudstjänst om skapelsen. För friluftsgudstjänster finns det redan en tradition att anknyta till men det går också att göra gudstjänst som en pilgrimsvandring, till exempel på kyrkogården där olika arter av växter och djur kan berätta om livets gåva. Både fakta och förundran alltså. Eller också kan vattnet få huvudrollen i en gudstjänst som med bibelns texter lyfter fram vattnets livgivande roll och dess hotande kraft – kanske med dopfunten i centrum, eller vid en bäck, eller kanske hela havet i blickfånget?

Ytterst handlar det om att ge utrymme till att med olika uttrycksmedel formulera vårt hopp och vår tro och vår kärlek till den skapelse som vi alla är en del av. Det behöver få göras i gudstjänstens form lika väl som det blir synligt i de aktiva handlingar vi gör för att varsamt lämna över vår värld till kommande generationer.

Urfolkens gåva

Människan på jorden har genom evolutionen levt nära de ekologiska processerna. Vi har förstått oss själva i relation till årstider och lärt oss när vi kan förvänta oss att jorden ska ge oss vårt dagliga bröd.

⁹ <https://www.skr.org/verksamheter/verksamhetsomraden/boneperiod-for-skapelsens-bevarande/gudstjanst/>
<https://internwww.svenskakyrkan.se/hallbarutveckling/gudstjanst>
<https://seasonofcreation.org/>

På bara några generationer har en stor del av mänskligheten separerats från den kunskap som var livsviktig förut: kunskapen om jordens ekosystem som ger oss mat och hur vi på bästa sätt ska leva för att ha mat och skydd. Den kunskapen är inte nödvändig längre. Det går alldeles utmärkt att klara sig genom att gå till ett arbete som ger oss lön som vi sedan kan handla mat för – mat som kommer till oss i förädlad och förpackad form.

Det finns många fördelar med det. Nackdelarna börjar dock uppdagas när det vi konstruerat inte längre visar sig vara uthålligt. Vi är många som inte vet vilka processer som ligger bakom maten på tallriken, eller var energin i våra eluttag kommer från, eller vad som driver våra transporter framåt. Insikten om att naturen eller ekosystemen är grunden för vårt dagliga liv har i den industrialiserade vardagen försvunnit. Och utan insikt är det svårt att kunna förändra.

Men det finns kunskap och traditioner som skulle kunna hjälpa den majoritet av världens befolkning som tappat kontakten med de livsuppehållande systemen och kompassen över vad som är viktigt för att livet ska få utvecklas. Det handlar om urfolken runtom i världen. Enligt FN är urfolk (eller ursprungsfolk) de som har en historisk kontinuitet av samhällen i territorier som senare invaderats eller koloniserats av andra. Urfolken ser sig inte själva som en del av den allmänna befolkning som nu lever i deras territorier och de strävar efter att bevara, utveckla och överföra sitt land och sin etniska identitet till framtida generationer.

I den traditionella kunskapen och synen på hur vi människor hör ihop med vår omgivning finns det hos urfolken ofta en rik förståelse för hur vi är beroende av naturen eller skapelsen. Denna förståelse utgör själva grunden för våra liv tillsammans men den har ofta gått förlorad i en värld där natur är lika med resurser som ska utnyttjas och som kan ägas – natur som bara har ett värde för vad den kan bidra med för människans skull.

Även i vårt land finns det urfolkstraditioner som skulle kunna hjälpa oss byta perspektiv. Det finns all anledning för alla att berikas av den syn på naturen och människans roll i skapelsen som finns i samisk tradition, liksom i många andra urfolks traditioner världen runt.

Det handlar inte om att romantisera urfolkens situation eller att se dem som ett exotiskt och pittoreskt inslag som kan sätta lite guldkant på vårt hållbarhetsarbete. Det handlar om att lyssna till dem som ofta i praktiken får uppleva vad det innebär att klimatet förändras. Hos många urfolk finns en traditionell visdom och en förståelse för hur vi hör samman med skapelsen. I samisk tradition finns berättelser som anknyter till den miljö där samers liv har förts genom årtusenden. Där en rikssvensk ser en orörd fjällvärld ser en samisk blick ett levande vardagsrum där allt har en berättelse. Där upplysningsmänniskan ser naturresurser ser den som lever i och av den miljön något som behöver vårdas, något att leva i samklang med.

Det finns en gåva i den blick som urfolken kan bidra med i en värld där berättelserna domineras av att dominera, lägga under sig, utvinna och ständigt öka konsumtionen. Samer i Norden, eller kanske ska vi säga Sápmi, kan tillsammans med andra urfolk berätta för oss om vad som sker i ett Arktis där temperaturhöjningarna till följd av klimatförändringarna är betydligt högre än medeltalet för hela jorden. Det är berättelser som idag bekräftas av vetenskapen: senare isläggning och tidigare isfritt, nya arter som invaderar nya områden, andra arter som försvinner, renen som får svårare att hitta mat då snön smälter och fryser så att en isskorpa bildas. Karibu, vildrenen i norra Kanada, kan inte längre kalva på sina ordinarie platser på grund av att klimatet har förändrats.

Allt det där sker lite under radarn, utan att tilldra sig någon större uppmärksamhet. Ändå är berättelserna viktiga för alla. Om vi lyssnar på urfolkens berättelser så står det allt klarare för oss att en förändring redan pågår.¹⁰

I varje bit bröd

*I varje bit bröd jag tar i munnen
finns alla människor, hela jorden,
hela himlen och alla stjärnorna.¹¹*

Göran Sonnevis ord träffar något viktigt. Det finns i dem också något av ett eko av orden i liturgin när vi firar mässa. Dikten citeras ofta i gudstjänster, troligen för att den på några rader håller samman det mystiska i att existera med den naturvetenskapliga berättelsen om världen. Det finns ingen motsats mellan dem. De berättas bara i olika tonarter.

Allt är närvarande. Vi lever i ett ständigt beroende av allt som finns, funnits och kommer att finnas. Det finns där i delandet av brödet och vinet. Skapelseberättelsen finns i berättelsen om Kristus. Det är inte två olika berättelser. I Kristi kropp är hela universum närvarande. Det är svindlande stort, lite för mycket för att ta in, men egentligen inte så långt ifrån vad moderna fysiker teoretiserar över. Atomerna i brödet och vinet, i våra celler, i våra kroppar, är något som vi lånar en stund som snart kan finnas någon annanstans i skapelsen.

När vi i mässan säger: Kristi kropp för dig utgiven, så är det en skapelseberättelse i den meningen att det är Livet som vi fått del av som vi är en del av. Allt är närvarande. Vi som är på ett sätt bundna till tiden och rummet är en del i det märkliga som når bortom tiden och rummet. Vi är invecklade i en kärlekshistoria sedan den osannolika början då allting satte igång. Den rörelse vars vågor vi är en del av.

Guds kropp är det vi lever i som vi kallar skapelsen – och som är något mer än naturen. Paulus sa att det är i Gud som vi lever, rör oss och är till. Det är också ett sätt att försöka uttrycka det som språket inte riktigt räcker till för att beskriva.

Kanske är det ett perspektiv som tappats bort i vår tid: att vi är i ett ständigt utbyte. Vi är en del av Skapelsen och lever i en ständig och ömsesidig relation till allt som finns. Ibland säger idrottsutövare att de inte ”hade kroppen med sig”. Som om det gick att skilja sig från kroppen! Vi är kropp, det är vår identitet. Den ingår i konceptet att vara människa: uppbyggd av atomer som när vår tid i livet är över fortsätter att bli byggstenar i annat.

Andligheten bor där. I skapelsen finns vi till. Kristus, sann Gud och sann människa, förtydligar för oss att vi lever i en enda verklighet och inte i olika världar där materiellt och andligt är varandras motsatser. Ordet inkarnation betyder att Gud tar mänsklig gestalt. Det är också en skapelseberättelse. Precis som Johannesevangeliet börjar.

*I begynnelsen fanns Ordet, och Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud.
Det fanns i begynnelsen hos Gud. Allt blev till genom det, och utan det blev ingenting till av allt som finns till. I Ordet var liv, och livet var människornas ljus. Och ljuset lyser i mörkret, och mörkret har inte övervunnit det
(Johannesevangeliet 1:1–5).*

10 Se mer om samiskt arbete i Svenska kyrkan: <https://www.svenskakyrkan.se/samiska>

11 Språk; Verkttyg; Eld. Göran Sonnevi. ISBN 91-0-044249-6 © 1979

Det är en berättelse om att vi hör ihop. Som i psalm 338 i psalmboken av Anders Frostenson:

*Allt är nära – människor, träd,
moln och fåglar – när jag vet
allt sin källa har i dig,
heliga Treenighet.*

*Spela samman oss som går
mot en dag som ingen sett,
tills i dig vårt mål vi når,
heliga Treenighet.*

Allt detta rymms i delandet av brödet och vinet. Närheten till allt liv som vi delar i den gemenskap som kallas liv. Från evighet till evighet, säger den kyrkliga traditionen. Kanske är det samma sak som naturvetenskapen uttrycker i sina teorier om livets och universums uppkomst. Det kan vara så att vi sjunger olika stämmor i den mänskliga kören om vad livet är. Tillsammans blir det vacker musik.

Eftertanke

Dessa samlade lite spridda tankar har haft som syfte att fördjupa ett samtal i församlingens arbete med frågor som rör miljö och hållbarhet och vad det kan betyda lite på djupet. Ambitionen har varit att öppna upp tankar för hur det vi tänker och hur vi gör teologi i vardagen har bäring på hur vi handlar och hur vi förstår vår egen samtid och vår omvärld.

Det finns all anledning till förundran över Skapelsen och livet. Men det finns också behov av att låta förundran få vara grunden för vårt engagemang som kan uttryckas i omtanke om Skapelsen och vi som lever där.

Det finns anledning att tänka till och ibland att tänka om för att också göra om och bidra till en värld som är fredligare och mer rättvis.

Samtalsfrågor

Vad är reflektion?

Tar du dig tid att reflektera? Författaren skriver att mycket information utan reflektion leder till dumma beslut. Har du varit med om det? Vilka frågor tycker du är viktiga att reflektera kring?

Att resonera över vad vi vet

Vilka värderingar och etiska ståndpunkter är viktiga för dig? Hur har du kommit fram till dem?

Berättelserna

Kan du vara med och ”göra teologi i vår egen tid”? Hur då?

Förundran

När känner du förundran? När du tittar på stjärnhimlen? När du tänker på jordens och mänsklighetens historia? Vid andra tillfällen?

En värld i snabb förändring- jorden och resurserna

Vad tror du om att ”låta själen hinna ikapp”? Kan kroppen springa ifrån själen?

Klimat

På vilket sätt märker du av klimatförändringarna?

Vatten

Vad säger bibeln om vatten som hot och livgivare?

Antropocen

Vad innebär det att vara skapad till Guds avbild i en tid då människan har blivit den dominerande kraften på planeten jorden?

Antropocentrisk teologi eller biocentrisk?

Vad tror du skulle hända med människovärdet om djuren och naturens värde höjdes?

Planetära gränser

Tycker du att planeten jorden känns stor eller liten? Har din syn förändrats?

Den andliga hållbarheten

Vad svarar du på frågan andlig hållbarhet – finns det?

Vad tänker du att ”andlig hållbarhet” är?

I texten står det: ”en andlig hållbarhet är att släppa greppet för att återvinna livet”. Vad tänker du om det här sättet att förklara andlig hållbarhet?

En andlig hållbarhet byggs i relationen står det i texten. Bönen Vår Fader beskrivs som en relationshistoria. Vad tänker du när du läser detta? Känner du igen dig? Väcker texten några tankar? Vilka då?

Hopp

”Hoppet är ett trotsigt motstånd”, ”ett verb” och förälder till Vrede och Mod står det i texten. Hur beskriver du hoppet?

Ekologiska nymoralister

Hur kan vi uppmuntra varandra till att göra det goda som vi vill utan att verka dömande?

Oikos. Ekonomi och ekologi

”Vi har inte tid att inrätta en ny ekonomisk världsordning” säger författaren. Finns det fler ekonomiska modeller än kapitalism och kommunism? Är det möjligt att uppfinna en?

Göra gudstjänst

Vad betyder gudstjänstens rum eller plats för dig? Har du något minne av en särskild gudstjänstplats?

Det här materialet handlar om omtanke. Allra mest handlar det om vår omtanke om skapelsen, om naturen, om våra medmänniskor. I ordet omtanke ryms tankar, värderingar och allmänna förhållningssätt som bottnar i vår moraliska kompass. Samtidigt handlar omtanke om handling och närvaro, och om att göra något för någon annan.

Leker vi lite med ordet så kan vi vända och vrida på det och fundera på att tänka om. Att tänka om är en viktig del i vad som krävs för att mänskligheten ska kunna klara de utmaningar den idag står inför. Vi kan inte komma till rätta med klimatkrisen, fattigdomen, den minskande biologiska mångfalden eller konflikterna om vi inte tänker om.

Materialet ska kunna användas för att stimulera till reflektion i en församling som vill arbeta med miljö- och hållbarhetsfrågor. Speciellt avpassat är det för dem som arbetar med Svenska kyrkans miljödiplomering för hållbar utveckling. Den digitala utbildningen i miljö och hållbar utveckling, som finns tillgänglig på Svenska kyrkans intranät (Hållbarhetsportalen) ska tillsammans med dessa tankar och reflektioner ge möjlighet att i församlingarna skapa stimulerande miljöer för ett lokalt hållbarhetsarbete.